

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN

HACİFƏXRƏDDİN SƏFƏRLİ

14 İYUL 1969-CU İL – AZƏRBAYCANI İNKİŞAFA VƏ TƏRƏQQİYƏ APARAN YOLUN BAŞLANDIĞI TARİX

Məqalədə ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövründəki fəaliyyətindən bəhs edilir. Qeyd olunur ki, 14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilən Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan geridə qalmış ağır ölkədən inkişaf etmiş sənaye və kənd təsərrüfatı ölkəsinə, elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzinə çevrildi. Güclü kadrlar potensialı yaranırdı. Yenidən uğurlu siyasət nəticəsində inkişaf səviyyəsinə görə 15 müttəfiq respublika içərisində ön sıraya keçən Azərbaycan, SSRİ dağıldıqdan müstəqilliyə hazır olan iki respublikadan birinə çevrildi.

Açar sözlər: Azərbaycan, Naxçıvan, hakimiyyət, sənaye, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət, inkişaf.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 illiyi tamam olan, bu münasibətlə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xüsusi Sərəncamı ilə “Heydər Əliyev ili” elan edilən 2023-cü il, həm də bu görkəmli şəxsiyyətin həyatı və fəaliyyətinin başqa bir məqamı ilə də diqqəti cəlb edir. Bu il həm də görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin Azərbaycanda ilk dəfə hakimiyyətə gəlməsinin 54 ili tamam olur. Düz 54 il bundan əvvəl, 14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının həyatında bütün ölkənin sonrakı tarixində çox mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxaran böyük siyasi-tarixi əhəmiyyətə malik olan bir hadisə baş verdi: Azərbaycan KP MK-nin 1969-cu ilin iyul plenumunda öz fəaliyyəti ilə XX yüzilliyin sonlarında Azərbaycan xalqının ümummilli liderinə çevrilən Heydər Əlirza oğlu Əliyev Mərkəzi Komitənin birinci katibi və büro üzvü seçildi. Bu zaman Azərbaycan Respublikası özünün çox çətin günlərini yaşayırdı. Azərbaycan SSR SSRİ-yə daxil olan 15 müttəfiq respublikanın sıralanmasında axıncı yerlərdən birində qərarlaşmışdı. Ölkədə özbaşınalıq, hərə-mərclik baş alıb gedirdi. Əhalinin sosial vəziyyəti çox ağır və aşağı idi, insanlar kasıb vəziyyətdə yaşayırdı. Rusiya tarixçisi Roy Medvedevin sözləri ilə desək “Qafqaz sakinləri haqqında təsəvvürün əksinə olaraq, azərbaycanlıların əksəriyyəti çox kasıb yaşayırdı. Burada korrupsiya və talama geniş yayılmışdı və demək olar ki, gizlədilmişdi. Moskvadan gəlmiş çox saylı komissiyalardan biri heyrətə gəlmişdi. Komissiya üzvləri Bakı dükanlarının birindən nümunə üçün 100 dəfə, 100 adda mal almış, hamısında da qiymətdə və çəkiddə aldadılmışdılar” [2, s. 10].

Belə bir vəziyyətdə Azərbaycanda hakimiyyət sükanının arxasına keçən Heydər Əliyev bu vəzifəyə qədər bir sıra məsul vəzifələrdə, xüsusi ilə 1956-1964-cü illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi Öks-kəşfiyyat idarəsinin rəisi, 1964-1967-ci illərdə DTK sədrinin müavini, 1967-ci ildən isə Komitənin sədri işləmişdi. Buna görə də, ulu öndər ölkənin ümumi vəziyyətini bilirdi və bu haqqında dəqiq məlumatlara malik idi. Ulu öndər Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında işləyərkən dövrün tələblərinə, həmçinin tutduğu vəzifələrin prinsiplərinə uyğun olaraq əhali tərəfindən geniş şəkildə tanınmasa da, özünün bacarığı, işgüzarlığı, qabiliyyəti, tələbkərligi, qətiyyəti, yaranmış mürəkkəb şəraitdə düzgün qərarlar qəbul etməyi bacarması, obyektivliyi və s. müsbət keyfiyyətləri ilə Azərbaycan dövlət orqanları, xüsusi ilə birbaşa Moskvadakı mərkəzi hakimiyyət rəhbərlərinin diqqətini cəlb edə bilmişdi. Bunu Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-in rəhbəri seçildiyi plenumda çıxış edən yüksək vəzifəli partiya və dövlət xadimlərinin onun haqqında söylədiyi fikirlər də təsdiq edir.

1969-cu il iyul plenumunda çıxış edən Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi İ.Kapitonov Heydər Əliyevi belə xarakterizə etmişdi: “Heydər Əlirza oğlu Əliyevin böyük

üstünlüyü ondadır ki, hələ cavandır, 1923-cü ildə anadan olub. Bu minvalla, onun 46 yaşı var. Birinci katib vəzifəsinə isə üç illik, beş illik yox, daha uzun müddətə seçmək lazımdır. ... Son 25 ili o siyasi işdə – Dövlət Təhlükəsizlik orqanlarında çalışıb. Zənnimcə, orqanlardakı işin partiyamızın işi, siyasi iş olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Yoldaş Əliyev respublikamızın partiya təşkilatının işində fəal iştirak edir. O, partiyanın Mərkəzi Komitəsinin tərkibinə daxildir, respublika Ali Sovetinin deputatıdır. Yaxşı təşkilatçıdır, insanlarla işləməyi bacarır, eyni zamanda özünə və tabeliyində olanlara qarşı tələbkardır” [2, s. 28-29].

Plenumda ulu öndərədək Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin I katibi işləmiş, Heydər Əliyevi yaxından tanıyan Vəli Axundov isə “yoldaş Əliyev Azərbaycan KP MK-nə yaxşı birinci katib olmaq üçün bütün xüsusiyyətlərə – həm siyasi, həm işgüzar xüsusiyyətlərə malikdir. O, qısa müddətdə böyük həcmdə işi mənimsəmək üçün kifayət qədər savadlı, məlumatlı, hərtərəfli hazırlıqlıdır, o dərəcədə obyektivdir ki, bütün kadrlara eyni gözə baxa bilər. Biz onu vicdanlı, ləyaqətli kommunist kimi tanıyıq. Dzerjinski deyirdi ki, çəkistin isti ürəyi, aydın ağı və təmiz əlləri olmalıdır. Yoldaş Əliyevdə bütün bu keyfiyyətlər vardır və mən əminəm ki, bu keyfiyyətləri birinci katib vəzifəsində həyata keçirə biləcək və bizim Azərbaycan partiya təşkilatının şərəfli ənənələrinə layiq olmağı bacaracaqdır” [2, s. 30] – fikrini xüsusi vurğulamışdı.

Plenumda əksəriyyət səsə Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi seçilən, bu vaxtdakı ölkə rəhbərliyində DTK sədr müavini və sədri kimi təmsil olunan Heydər Əliyev qeyd olunduğu kimi respublikadakı vəziyyəti və yeni vəzifənin böyük məsuliyyətini gözəl bildirdi. Ona görə də, səsvermənin nəticələri elan olunduqdan sonra plenumda çıxış edən Heydər Əliyev demişdi: “Mən bu vəzifəyə keçməyimlə bağlı məsuliyyətimi başa düşürəm, qarşımda duran vəzifələrin çətin və mürəkkəb olduğunu bilirəm. Əmin etmək istəyirəm ki, bütün qüvvəmi sərf edəcəyəm ki, bu böyük və yüksək etimadı doğruldum. Bu işdə Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nin bütün heyətinin, MK Bürosu üzvlərinin, respublikamızın bütün rəhbər partiya, sovet və təsərrüfat işçilərinin köməyinə və dəstəyinə arxalanır və ümid bəsləyirəm. Belə hesab edirəm ki, fəal birgə əlbir işimiz gələcək uğurlarımızın rəhni ola bilər” [2, s. 30].

Ulu öndər ilk çıxışında söylədiyi bu fikirlərə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün fəaliyyəti dövründə sadıq qaldı. Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi seçildəndən az sonra, 1969-cu ilin avqustunda keçirilən ilk plenum respublikanın həyatında dönüş mərhələsinin əsasını qoydu. Plenumda geniş məruzə ilə çıxış edən Heydər Əliyev nitqində ölkədə yaranmış vəziyyəti tutarlı faktlarla dərinlən təhlil etdi, Azərbaycan kimi böyük resurslara və imkanlara malik ölkənin böhranlı vəziyyətdən çıxarılması üçün tədbirlər planı qəbul olundu, sosial-iqtisadi sahədə qarşıda duran əsas vəzifələr, onları qısa müddətdə həll etmək üçün istiqamətlər müəyyən edildi. Ulu öndərin məruzəsi ilə respublikada xalq təsərrüfatına və mədəni quruculuğa rəhbərliyi əsaslı surətdə yaxşılaşdırmağın, dövlət və əmək intizamını möhkəmləndirməyin, kadrların məsuliyyətini artırmağın yeni xətti müəyyən edildi. Bu xətt Heydər Əliyevin sonrakı məruzə və çıxışlarında, xüsusilə 1969-cu ilin dekabr, 1970-ci ilin mart və avqust plenumlarında daha da inkişaf etdirilərək elmi surətdə əsaslandırıldı, respublikanın iqtisadi-siyasi həyatında xalqın mənafeyinə mənfi təsir göstərən tənzümləmələri qarşısının alınması, sağlam mədəni-psixoloji iqlimin, ictimai ovqatın bərqərar olunması uğrunda uzun müddətli mübariz fəaliyyət proqramına çevrildi [7, s. 170].

Ölkədə həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi, iqtisadi-mədəni həyatında çox böyük müsbət dəyişikliklər baş verdi. İnkişaf səviyyəsinə görə uzun müddət müttəfiq respublikalar arasında axıncı yerlərdə bərqərar olan Azərbaycan SSR-i məkanına daxil olan 15 müttəfiq respublika içərisində irəliləyən böyük addım atdı, geridə qalmış aqrar ölkədən inkişaf etmiş sənaye, kənd təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyət mərkəzinə çevrildi. Bütün bu nailiyyətlərə görə SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbəri L.İ. Brejnevlin dilindən “Azərbaycanın addımları irəliləyir!” sözləri səsləndi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətinin I dövründə əldə olunan uğurlar haqqında çoxlu tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiya, kitab və məqalələr yazılmış, dissertasiyalar müdafiə edilmişdir. Bu nəhəng işlər, əldə olunan uğurlar haqqında diqqəti bəzi məqamlara yönəltmək istərdik. 1970-1982-

ei illər ərzində ölkədə 250 yeni müəssisə, istehsalat sahəsi, sex açıldı. Neft emalı müəssisələri yenidən quruldu. İri elektron, elektrotexnika, radiotexnika, cihazqayırma sənayesi zavodları tikildi. Nəticədə maşınqayırma məhsulları istehsalı üç beşillik ərzində 5 dəfədən çox artdı. Respublikada sənaye istehsalı 2,7 dəfə çoxaldı. On üç il ərzində 101,5 milyard rubl dəyərində məhsul istehsal olundu ki, bu da əvvəlki 50 ildəki qədərdir. Bu zaman xalq istehlakı malları istehsalı 3 dəfə, əmək məhsuldarlığı 2 dəfədən çox artdı, fond artımı 25 faiz çoxaldı. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2,6 dəfə, əmək məhsuldarlığı isə 2,2 dəfə artdı. 1985-ci ildə 1970-ci ilə müqayisədə taxıl istehsalı 1,8 dəfə, pambıq, tərəvəz, meyvə 2 dəfədən çox, üzüm 5 dəfədən çox artdı. Kapital qoyuluşu artımının bir rubluna 3,5 rublluq əlavə məhsul alındı. Səkkizinci beşilliklə müqayisədə 10-cu beşillik ərzində kənd təsərrüfatının rentabelliği 5 dəfədən çox yüksəldi. Kolxoz və sovxozların gəlirləri 5 dəfə artdı. Üzüm plantasiyaları qısa müddət ərzində 150 min hektardan çox genişləndi. Üzüm istehsalı 1970-ci ildəki 350 min tondan 1980-ci ildə bir milyon səkkiz yüz tona çatdı [5, s. 21-22].

Respublika rəhbəri kimi Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən irimiqyaslı tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda pambıq istehsalı bir milyon ton həddini aşdı. Əsas kənd təsərrüfatı məhsulları, xüsusi ilə üzüm istehsalı xeyli artdı. Üç milyon ton üzüm yetişməsi hədəf götürüldü. Faraş tərəvəz və maldarlıq məhsulları istehsalı maksimum həddə çatdırıldı. Əhalinin maddi rifah halı, yaşayış səviyyəsi xeyli yaxşılaşdı. Yaşayış məskənlərinin görkəmi tamamilə dəyişildi. Əgər ulu öndərə qədər kənd və qəsəbələrdə əsasən dövlətə məxsus binaların (kənd sovetləri, kolxoz idarələri, məktəblər, klublar və s.) üstü şiferli idisə, bəhs olunan dövrdə demək olar ki, bütün yaşayış məskənlərində evlərin üstü şiferlə örtüldü. 22 milyon kvadratmetr, yəni əvvəlki 50 ildəkinin 60 faizindən çox yaşayış evi tikilməklə 2 milyondan çox vətəndaşın mənzil şəraiti yaxşılaşdırıldı.

Azərbaycanda 101 min məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi, 1058 ümumtəhsil məktəb binası, Azərbaycan Dövlət Universiteti (indiki Bakı Dövlət Universiteti), Neft-Kimya, Xarici Dillər, Pedaqoji, Bədən tərbiyəsi və s. institutları üçün yeni tədris korpusları, yardımçı binalar, hovuzlar, idman zalları və s. inşa edildi, tədrisə köməkçi tədbirlər həyata keçirildi. Yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamaq və respublikada kadrlara olan ehtiyacı ödəmək məqsədi ilə SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərinə göndərilən tələbələrin sayı 40-50 nəfərdən təqribən 1000 nəfərə çatdırıldı. 20 minə yaxın yüksək ixtisaslı kadr hazırlandı. Bütün sahələrdə böyük uğurlara imza atan Azərbaycan o vaxtlar hər il SSRİ miqyasında keçirilən Sosializm yarışlarının 12 dəfə qalibi oldu, bu münasibətlə keçici Qırmızı Bayraqlar aldı. Bütün bu uğurlu nəticələrə görə ulu öndər Heydər Əliyev özü isə 1976-cı ildə Sov.İKP MK-nin Siyasi Büro üzvlüyünə namizəd seçildi. Azərbaycan Respublikası isə 1970-ci ildə Oktyabr İnqilabı, 1972-ci ildə Xalqlar Dostluğu, 1980-ci ildə Lenin Ordeni ilə mükafatlandırıldı. İkinci Dünya Müharibəsində alman faşizmi üzərində qələbənin təmin olunmasında böyük roluna görə, Bakı şəhəri 1978-ci ildə SSRİ-nin ən yüksək mükafatına – Lenin ordeninə layiq görüldü.

Ulu öndərin Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövründə milli-mənəvi dəyərlərin bərpası, qorunub saxlanması, inkişafı və təbliği sahəsində mühüm işlər həyata keçirildi. Xalqımızın yetirmələri olan bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin, o cümlədən Nizami Gəncəvinin, Nəsiminin, Əcəmi Naxçıvanının, Nəsirəddin Tusinin, Aşıq Alının, Aşıq Ələsgərin, Üzeyir Hacıbəyovun və başqalarının yubileyləri qeyd olundu. Ulu öndərədək adının belə çəkilməsi qadağan olunan Hüseyn Cavidin cənazəsi uzaq Sibirdən gətirilərək doğma Vətəndə – Naxçıvanda torpağa tapşırıldı. Onun ailə üzvlərinin də dəfn olunduğu ərazidə səmmlər ulu öndərin özü tərəfindən əzəmətli türbə ucaldıldı. Ümummilli lider Azərbaycanın görkəmli dövlət, elm və mədəniyyət xadimləri, həmçinin xaricdən gəlmiş görkəmli şəxsiyyətlər ilə birlikdə bu türbənin açılışında iştirak etdi və geniş nitq söylədi.

Bu dövrdə tez-tez işlədilan və dövrün tələblərinə uyğun olaraq məqsədli şəkildə təhrif edilən "İran Azərbaycanı" söz birləşməsinin əvəzinə bütün çətinliklərə baxmayaraq, "Cənubi Azərbaycan" ifadəsi işlənməyə başlandı [3, s. 196]. Cənubi Azərbaycan mövzusunda çoxlu şeirlər və nəsr əsərləri yazıldı. "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası", "Cənubi Azərbaycan tarixi очерkləri" və s. kimi əsərlər nəşr olundu. Hətta 1979-cu ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı nəzdində Cənubi Azərbaycan üzrə katiblik yaradıldı. Azərbaycan xalqının uzun müddət təqiblərə məruz qalan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, bir sıra görkəmli şəxsiyyətləri haqqında, o cümlədən gənclərin vətənpərvərlik, vətəne

məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmasında böyük rolu olan "Dədə Qorqud", "Nəsimi", Nizami", "Babək" və başqaları ilə əlaqədar kino filmlər çəkildi. Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələləri ilə əlaqədar, xüsusi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq tarixi ilə əlaqədar çoxlu bədii əsərlər (İsa Hüseynovun "Məhşər", Fərman Kərimzadənin "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyüşü", Əlisə Nicatın "Qızılbaşlar", Əzizə Cəfərzadənin "Bakı 1501", Mahmud İsmayılovun "Ağ yapınca", Mövlud Süleymanlının "Köç" romanları və s.) yazılaraq nəşr etdirildi.

Sovetlər dönməsində məqsədli şəkildə arxa plana keçirilmiş, dəyişdirilmiş bir sıra Azərbaycan əsilli toponimlər – yer adları çox ustalıqla bu və ya digər dərəcədə bərpa olundu. 1935-ci ildən bəri S.M.Kirovun şərəfinə Kirovabad adlandırılan Gəncədə "Nizami" və "Kəpəz" rayonları, şəhərin Nizami rayonunun tərkibində "Yeni Gəncə qəsəbəsi" yaradıldı. Bu qəsəbənin yaradılması ilə sanki Gəncə şəhərinin tarixi adının bərpası istiqamətində addım atıldı. Bakı şəhərində rayonlara "Nizami", "Nəsimi" kimi adlar verildi. 1979-1980-ci illərdə Bakı şəhərində inşa edilən möhtəşəm saraya "Gülüstən" adı verildi. Naxçıvan Müxtar Respublikasında Babək, Dağlıq Qarabağda Əsgəran rayonları təşkil edildi. Azərbaycanın mühüm mədəniyyət ocaqlarından olan Şuşa şəhəri haqqında mühüm qərarlar qəbul edildi. Orada XVIII əsrdə Qarabağ xanlığında vəzir vəziyyətində işləmiş görkəmli Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifə türbə ucaldıldı, Bülbülün ev muzeyi açıldı, şəhərin müxtəlif yerlərində olan qədim abidələrin bərpası sahəsində xeyli işlər görüldü. Qeyd etmək yerinə düşər ki, ulu öndər Heydər Əliyev muzeylərə böyük əhəmiyyət verdiyindən və diqqət yetirdiyindən görkəmli şəxsiyyətlərin ev muzeylərinin və digər xarakterli muzeylərin açılması bütün Azərbaycanda geniş vüsət aldı. Səməd Vurğunun, Üzeyir Hacıbəylinin, Bülbülün, Hüseyn Cavidin, Cəfər Cəbbarlının, Məmməd Səid Ordubadinin, Cəlil Məmmədquluzadənin, Yusif Məmmədəliyevin, Həzi Aslanovun və başqalarının ev muzeyləri, bir sıra xatirə muzeyləri açıldı. Demək olar ki, bütün rayonlarda Tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradıldı.

Bakıda "Sovetskaya Türkologiya" jurnalı nəşr olunmağa başladı. Türk xalqlarının daha çox yaşadığı geniş əraziyə malik Sibirdə və Orta Asiyada deyil, Azərbaycanda belə bir jurnalın nəşrinin baş tutması və işıq üzünə görməsi ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri və ciddi səylərinin nəticəsidir. Ölkəmizdə 1934, 1938, 1959 və 1965-ci illərdə Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının nəşr olunması haqqında cəhdlər olsa da, müxtəlif səbəblərdən bu mümkün olmamışdı. Bu məsələyə böyük önəm verən ulu öndərin dövründə çəxəldlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası nəşr olundu. Respublika rəhbəri bu fundamental nəşrin 10 cildə, həm də nəzərdə tutulan 50.000 nüsxə əvəzinə 80.000 tirajla çap olunmasına nail oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün fəaliyyəti ərzində Azərbaycan dilinin təmizliyinə və qorunub saxlanmasına böyük önəm verən Heydər Əliyev respublika rəhbəri seçildəndən az sonra, 1970-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin kollektivi ilə görüşündə gözlənilmədən Azərbaycan dilində çıxış etdi. Bu çıxış həmin vaxt İttifaq məkanında böyük sensasiya yaratdı. Bu istiqamətdə ən böyük addımını isə ulu öndər Heydər Əliyev 1978-ci ildə atdı. Böyük çətinliklərə baxmayaraq onun çox ciddi səyləri nəticəsində Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul olunan Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit olundu. Moskvanın və digər böyük müttəfiq respublika rəhbərlərinin çox ciddi müqavimətinə və etirazlarına baxmayaraq Azərbaycan dilinin dövlət dili səviyyəsinə qaldırılması haqqında qəbul olunan bu qərar Azərbaycan dilinin yad təsirlərdən qorunub saxlanması və gələcək inkişafı üçün böyük zəmin yaratdı.

Hər bir Azərbaycan vətəndaşının keçmiş irsimizə, tarix və mədəniyyətimizə yaxından bələd olmasını istəyən ulu öndərin təşəbbüsü və səyləri nəticəsində onun Azərbaycanda ilk hakimiyyəti illərində orta, orta ixtisas və ali məktəblərdə Azərbaycan tarixinin tədrisinə ayrılan saatların miqdarı artırıldı. Azərbaycan tarixinin müxtəlif problemləri ilə əlaqədar sistemli tədqiqatlar aparıldı, nəticədə çoxlu monoqrafiyalar və kitablar yazıldı, dissertasiyalar müdafiə olundu. "Azərbaycan tarixi" çox-cüldliyinin hazırlanması haqqında qərar qəbul edildi. Bu əsər müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən həmin vaxt nəşr olunmasa da, bu möhtəşəm əsər ulu öndərin Azərbaycanda hakimiyyətinin ikinci dövründə işıq üzünə gördü.

Ulu öndərin hakimiyyəti illərində Azərbaycan incəsənəti yüksək zirvəyə qalxdı. Bir sıra görkəmli müğənnilər, o cümlədən Rəşid Behbudov, Zeynəb Xanlarova və başqaları, musiqi kollektivləri (mə-

solan, Şənür yallısı və s.) tez-tez xarici ölkələrə səfər edərək Azərbaycan incəsənətini yüksək səviyyədə təmsil və təbliğ etməyə başladılar. Görkəmli elm və mədəniyyət xadimləri Sosialist Əməyi Qəhrəmanı (Mustafa Topçubaşov, İsmayıl İbrahimov, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Niyazi, Rəşid Behbudov, Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza və s.) kimi yüksək adlara, orden və medallara layiq görüldülər.

Göründüyü kimi, Heydər Əliyevin 1969-cu ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsi ilə ölkə həyatının bütün sahələrində çox böyük müsbət dəyişikliklər baş verdi. Sovet totalitar rejiminin yaratdığı məhdud imkanlardan məharətlə istifadə edən Heydər Əliyev Azərbaycanın sosial-iqtisadi, mənəvi-mədəni inkişafına zəmin yaradacaq mühüm qərarlara imza atmaqla, doğma vətəninin çiçəklənməsi üçün mümkün olan hər şeyi etdi. Hələ o zaman Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaya bilməsi üçün zəruri olan əsaslar – iqtisadi, mənəvi-mədəni potensial yaradıldı, milli kədr problemi həll edildi. O dövrdə iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil sahəsində əldə edilən tərəqqi, milli birliyə nail olunması, milli özünüdərkini yüksəlişi müstəqil dövlətin yaranmasına xidmət edən strategiyanın bünövrəsini qoydu. Bugünkü müstəqil Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar məhz həmin dövrdə Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış möhkəm təmələ əsaslanır [4, s. 7].

Bütün bunları nəzərə alaraq tədqiqatçılar ümummilli lider Heydər Əliyevi ən mürəkkəb, ziddiyyətli tarixi proseslərin gərdişindən bacarıqla baş çıxaran, ən çətin vəziyyətdə də təmkinini itirməyən, qiblə olunacaq iradə nümayiş etdirən bir şəxsiyyət kimi təqdim edirlər. Həmçinin onlar Heydər Əliyevi dünyadakı geosiyasi dəyişiklikləri realistiçasına qiymətləndirib mənsub olduğu xalqın, ölkəsinin maraqlarına pragmatikəsinə və dəqiqliklə yönəlməyi bacaran, Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi illərdə böyük strateq kimi dövlət müstəqilliyinə zəmin yaradan siyasi, iqtisadi və hüquqi sahədə mühüm addımlar atan və bu istiqamətdə ciddi nailiyyətlər əldə edən təkrarsız lider kimi dəyərləndirirlər [1, s. 12-13].

Ulu öndərədək Azərbaycana qarşı ərazi iddialarını ən yüksək səviyələrə çatdıran və bu sahədə müəyyən uğurlar qazanan ermənilər Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətdə olduğu 1969-1982-ci illərdə və sonrakı 5 ildə, başqa sözlə desək, Heydər Əliyevin Moskvada işlədiyi 1982-1987-ci illərdə kiçik istisnalar nəzərə alınmazsa bu istəklərini bünuzə verə bilmədilər. Çünki, müsahibələrinin birində vurğuladığı kimi ulu öndər birinci katib seçildəndən bir ay sonra, 1969-cu ilin sentyabrında Ermənistan KP MK-nin birinci katibi A.Koçinyanın arzusu ilə onunla Qazax rayonu ilə İcəvan rayonunun sərhədində görüşmüş, ondan tələb etmişdi ki, erməni millətçilərini Azərbaycana qarşı ərazi iddialarından çəkəndirmək üçün əməli, konkret işlər görsün. Bu işə öz nəticəsini vermiş, narahətçilik doğuran hadisələr baş verməmişdi. Hətta Heydər Əliyevin nüfuzu və mərkəzdə sözünün iti kəsəri MK-nin katibi M.Suslovun A.Koçinyana "Xvatit armyanskoqo naçionalizma" deməsi ilə nəticələnmişdi. Uzun illər boyu ermənilərin əliylə törədilən faciələri müşahidə edən M.Suslovun bu deyimi A.Koçinyanın üzünə birdən-birə çırpılmamışdı. Bu söz silləsi yalnız M.Suslovun fikri deyil, bütün Siyasi Büronun səsi kimi qalmışdı Koçinyanın yaddaşında [8, s. 48-49]. Ona görə də, ulu öndər sonralar deyirdi ki, "1969-cu il iyulun 14-dən 1982-ci il dekabrın 3-nə kimi Azərbaycan KP MK-nin birinci katibi olmuşam. Bu müddətdə Azərbaycan ərazisinin bir qırışı da Ermənistanə verilməyib". Burada bir cəhəti xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, ulu öndərin Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövründə nəinki ermənilərə torpaq verilməmiş, hətta məlum 14 iyul plenumundan bir az əvvəl Azərbaycanın təxminən iki min hektar torpağının Ermənistanə verilməsi haqqında Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1969-cu ilin may ayında qəbul etdiyi qərarın icrası ulu öndər tərəfindən dayandırılmış və həmin torpaqların Ermənistanə verilməsinin qarşısı alınmışdı.

"Azərbaycanın sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır" – deyən Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövründəki fəaliyyətinə bu qısa baxışdan sonra onun 1969-1982-ci illər zaman çərçivəsindəki həyata keçirdiyi tədbirləri, əldə olunan uğurları öz sözləri ilə dəyərləndirmək istərdik: "Mən uzun ömür yaşamışam, 13 il respublika partiya təşkilatına rəhbərlik etmişəm, xalqımın mənəvi təmizliyi uğrunda mübarizə aparmışam. Ola bilsin ki, bu mübarizədə mən özümə xeyli düşmən qazanmışam, çünki, ilk növbədə natəmiz adamlarla vuruşmuşam. Təəssüf ki, onların yüksək müqavimət göstərmək bacarığı

vardır, canları bərkdir – vəziyyət dəyişən kimi baş qaldırdılar. Mən xalqım qarşısında təmizəm! Bu da mənim ən böyük sərvətimdir” [2, s. 777].

Sonda nəticə olaraq demək olar ki, Azərbaycan 1969-1982-ci illərdə, Rusiya imperiyası və Sovet dövləti tərkibində olduğu bütün tarixi dövr ərzində, özünün ən yüksək inkişaf zirvəsinə qalxdı. Heydər Əliyevin çox dərinlən ölçülüb-biçilmiş, gələcəyə istiqamətlənmiş müdrik və cəsarətli fəaliyyəti nəticəsində, o zaman Azərbaycan bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl sənaye və kənd təsərrüfatı respublikasına, SSRİ məkanında nəhəng tikinti meydanına çevrildi. Elm, mədəniyyət və kənd hazırlığı ən yüksək zirvəyə qalxdı. Uzaqqörən və daim xalqının gələcəyini düşünən böyük dövlət xadimi öz xalqını həyatın bütün sahələrində müstəqil yaşamağa hazırladı. SSRİ-nin dağılacağı qabaqcadan görən Heydər Əliyev bugünkü müstəqil, yeni Azərbaycanın quruculuğuna hələ o zaman başlamışdı. Bir sözlə ötən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi və himayəsi ilə Şimali Azərbaycanda milli oyanış və müstəqilliyə doğru Böyük Dönüş dövrü başlamışdı. Buna görə də, XX yüzilliyin 90-cı illərində böyük Sovet İmperiyası çökərkən məhz Heydər Əliyevin uzaqqörən, olduqca gərgin, səmərəli və cəsarətli dövlətçilik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan müstəqil yaşamağa tamamilə hazır idi [6, s. 302].

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci dövründə ölkəni inkişaf etdirmək üçün həyata keçirdiyi tədbirlər və bu sahədə əldə etdiyi möhtəşəm uğurlar ona ümumxalq məhəbbətinin və böyük inamın yaranmasına gətirib çıxardı. Məhz xalqın bu inamının, sevgi və məhəbbətinin nəticəsi olaraq Azərbaycan keçən yüzilliyin 90-cı illərinin əvvəllərində uçurum qarşısında qalarkən, ölkənin parçalanması, vətəndaş müharibəsi, qardaş qırğını, dövlətçiliyin itirilməsi təhlükəsi ilə üzləşərkən xalq ölkənin nicatını həmin vaxt Naxçıvanda yaşayan və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri vəzifəsində çalışan görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev şəxsiyyətində gördü. Ona görə də, Azərbaycan xalqı təkidlə onun 15 iyun 1993-cü ildə yenidən Azərbaycanda hakimiyyətə gətirilməsinə nail oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağamalı F. Dövlətçiliyimizi n İlham Əliyev mərhələsi. Bakı: Oskar NPM, 2005, 304 s.
2. Axundova E. Şəxsiyyət və zaman. II hissə, Bakı: Ozan, 2007, 784 s.
3. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, VII c., Bakı: Elm, 2003, 676 s.
4. Qasimov Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi (1969-2003-cü illər). Bakı: Turxan NPB, 264 s.
5. Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr / Tərtib edən Əli Həsənov. Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.
6. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: Təhsil, 2002, 328 s.
7. Naxçıvan ensiklopediyası: 2 cildə. I c., Naxçıvan, 2005, 361 s.
8. Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Bakı: Şərq-Qərb, 2001, 160 s.

Hajifakhrəddin Səfərlı

JULY 14, 1969 IS THE DATE WHEN THE PATH LEADING AZERBAIJAN TO DEVELOPMENT AND PROSPERITY BEGAN

The article tells about the activities of the national leader Heydar Aliyev in the first period of his leadership in Azerbaijan. It is noted that as a result of the purposeful policy of Heydar Aliyev, who was elected on July 14, 1969 as the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, Azerbaijan turned from a backward agrarian country into a country with developed industry and agriculture, into a center of science, education and culture. A strong human resources potential has been created. As a result of the successful policy pursued, Azerbaijan, which occupied leading positions among the 15 union republics, was one of the two republics ready for independence after the collapse of the USSR.

Keywords: Azerbaijan, Nakhchivan, government, industry, agriculture, culture, development.

Гаджифахредин Сафарли**14 ИЮЛЯ 1969-ГО ГОДА – ДАТА НАЧАЛА ПУТИ, ВЕДУЩЕГО
АЗЕРБАЙДЖАН К РАЗВИТИЮ И ПРОЦВЕТАНИЮ**

В статье рассказывается о деятельности общенационального лидера Гейдара Алиева в первый период его руководства Азербайджаном. Отмечается, что в результате целенаправленной политики Гейдар Алиева, избранного 14 июля 1969-го года первым секретарём Центрального Комитета КП Азербайджана, Азербайджан из отсталой аграрной страны превратился в страну с развитой промышленностью и сельским хозяйством, в центр науки, образования и культуры. Был создан мощный кадровый потенциал. В результате проводимой успешной политики занявший передовые позиции среди 15 союзных республик Азербайджан после распада СССР был одной из двух республик, готовых к независимости.

Ключевые слова: Азербайджан, Насыйхан, власть, промышленность, сельское хозяйство, культура, развитие.